

УДК 94 (477.7) «18/19»

Микола Мінець (Миколаїв)

РЕМІСНИЧЕ НАВЧАННЯ У ПОЧАТКОВИХ ШКОЛАХ ХЕРСОНСЬКОЇ ГУБЕРНІЇ (1861-1917 рр.).

Складовою частиною навчально-виховного процесу сучасної школи є трудове виховання, яке має своє глибинне історичне коріння. Можна сміливо сказати про те, що досягнення, які має сьогодні національна школа, в значній мірі спираються на накопичений досвід роботи народних шкіл другої половини XIX – початку XX ст. У початкових народних училищах ремісниче навчання активно використовувалося для формування у дітей трудових навичок і вмінь, що сприяло накопиченню корисного досвіду, який може активно використовуватися у трудовому вихованні учнів школи незалежної України. Тому виникла нагальна потреба дослідити досвід минулого та висвітлити питання ремісничого (трудоного) виховання у до-революційних земських, міністерських та церковнопарафіяльних школах.

Після скасування кріпосного права (1861 р.) на Півдні України розпочався інтенсивний процес розвитку початкової освіти. Земствами, сільськими громадами, Міністерством народної освіти, духовним відомством створювалися училища для народу. Урядові «Положення про початкові школи» 1864 та 1874 років, якими держава намагалася поставити у повний контроль народну школу, знаменували собою новий етап у розвитку народної школи у країні. Основним контингентом початкових шкіл другої половини XIX ст. були діти з селянських і солдатських (83,7%), міщанських (7,2%) сімей, купців (0,1%), дворян і чиновників (1,2%), духовенства (0,3%), іноземних громадян (0,4%) та інших православного віросповідання [1]. Основними навчальними предметами у народних школах залишалися Закон Божий, арифметика, російське письмо та читання. У навчанні, яке проводилося винятково російською мовою, превалювала церковна тематика та релігійне виховання. Наповнюваність шкіл учнями була незначною, не вистачало вчителів,

школи тулилися у непристосованих приміщеннях, селянських хатах та церковних сторожках.

Але незважаючи на значні проблеми, які існували у народних училищах, слабку державну підтримку, відсутність стабільного фінансування, належного матеріального, методичного та кадрового забезпечення народних шкіл у другій половині XIX ст. урядом була зроблена спроба нав'язати школам ремісничий напрямок у навчальній роботі. У грудні 1865 року Новоросійський генерал-губернатор звернувся до Міністерства народної освіти з проханням відкрити ремісничі відділення у деяких парафіяльних училищах Одеси [2]. І вже у 1869 році урядовим розпорядженням дозволялося створювати у початкових народних училищах ремісничі класи [3]. У земських школах почали з'являтися навчальні предмети ремісничого характеру. З метою методичного забезпечення уроків директор народних шкіл Херсонської губернії В.І. Фармаковський розробив методичку проведення занять з ручної праці, у якій він особливу увагу звертав на користь праці, виховання акуратності, уваги, самостійності, наполегливості. Запропонував план проведення занять, навів приклади моделей виробів. Це, на його думку, повинно було сприяти покращенню відвідування учнями школи [4]. Для допомоги вчителям у 1872 році була рекомендована книжка «Курс землеробства» [5].

Вважалося, що уроки ручної праці тісно пов'язані з іншими уроками, такими, як малювання, арифметика, природознавство, тому що на них використовується рахунок, вимірювання предметів, праця щіточкою й олівцем, виготовляються моделі та наочні посібники для природничих уроків. Для роботи рекомендувалося використовувати картон, кольоровий папір, дощечки. Зверталася особлива увага на вміння користуватися ножем, робота з яким сприяла роз-

виту і зміцненню рук, що дозволяло з часом переходити до знайомства із складними технічними знаряддями: рубанком, свердлами, долотом [6].

На відведених для училища ділянках землі практикувалося травосіяння, садівництво, городництво, плодоовочівництво, а також шовківництво і виноградарство [7]. Керівництво Херсонської дирекції народних шкіл, демонструючи свою стурбованість про рівень фахової підготовки сільського вчителя, який мешкав і працював у віддалених та глухих селах, рекомендувало місцевим органам влади «проявити турботу про вчителя, допомогти влаштувати заняття різними ремеслами, які принесуть населенню велику користь» [8]. 18 січня 1892 року, з метою привернути увагу земств до професійної освіти у народних училищах, Міністерство народної освіти видало циркуляр «Про звернення уваги земств до користі відкриття курсів садівництва та городництва для учителів, також влаштування при школах садів і городів» [9]. Це дало поштовх до того, що у 90-х роках департаментами землеробства та сільської промисловості, Херсонською губернською владою, Єлисаветградським повітовим земством почали регулярно проводитися теоретичні та практичні заняття для вчителів народних шкіл з ремісничого навчання [10]. Такі курси були організовані при Херсонській сільськогосподарській школі, при Херсонському земському сільськогосподарському училищі, Добровеличківському училищі Єлисаветградського повіту, що сприяло впровадженню у школах ручної праці і кошикоплетіння, квітництва, бджільництва, шовківництва [11]. Для організації у школах роботи на пришкільних земельних ділянках випускникам-курсистам були видані методичні посібники «Початкова сільськогосподарська книга для читання» і «Як влаштувати сади при народних школах». Крім того, видавалися сільськогосподарські інструменти, які жеребкуванням були розподілені між вчителями [12]. Циркуляр по управлінню Одеським учбовим округом від 24 січня 1894 р. рекомендував директорам народних училищ виписувати для учителів журнал «Пловодство» [13]. Для підви-

щення рівня сільськогосподарської підготовки вчителів, особливо сільських шкіл, у 1905 році у навчальний курс Херсонської вчительської семінарії було «введено курс викладання з окремих галузей сільського господарства» [14].

На початку ХХ ст., проявляючи подальшу турботу про рівень методичної підготовки вчителів народних шкіл з ремісничого навчання, Херсонським губернським земством організовувалися спеціальні курси, які мали за мету підвищення методичної підготовки вчителів та формування їх практичних навичок. Наприклад, такі курси садівництва, виноградарства і консервування плодів, які проводилися влітку 1911 року у Одесі, допомогли 35 вчителям народних шкіл Херсонської губернії та 4 вчителям з Ставропольського краю і Кубанської області ознайомитися з новими методиками організації ремісничого навчання. Зазначені курси мали загальноросійське значення. Загалом у їх роботі прийняли участь 70 делегатів з 6 губерній Російської імперії, які забезпечувалися коштом Херсонського губернського земства у розрахунок 60 руб. на одну особу. Крім того, додатково дирекцією народних училищ, виділялося по 15 руб. на курсиста, що складало загалом 5475 руб. Курси проводилися в Одеській школі садівництва.

Свідченням високої зацікавленості влади до справ ремісничого навчання у народних школах губернії була участь у їх роботі Керуючого Одеським учбовим округом Т.І. Виноградова, директора народних училищ Херсонської губернії А.В. Білого, інспектора народних училищ Херсонської губернії І.М. Чайковського, Керуючого школою садівництва С.С. Мінгалева та ін. Основна увага керівництва курсів була націлена на поєднанні теоретичних (42 год.) та практичних (42 год.) занять, формування навичок у вчителів. Теоретичні заняття супроводжувалися демонстрацією наочності, малюнків, креслень, «туманних картинок». Практичні проходили на пришкільних ділянках міських шкіл, садах і виноградниках сільськогосподарського училища. Учасники курсів законсервували 44 пуда 32 фунта овочів та фруктів, які були розпродані за

5 руб. між курсистами. Письмова контрольна робота показала достатній рівень отриманих теоретичних знань учасниками курсів [15].

Однак, запровадити на практиці отримані знання вчителі шкіл не мали ніякої змоги, тому що народні училища не мали своїх земельних ділянок, на яких можна було б посадити сад чи город. Такі ділянки мали лише десять шкіл Олександрійського повіту, одна – Ананьївського, вісім – Херсонського і дві – Одеського. Крім того, при одній школі Херсонського повіту було 50, другій – 25 десятин землі, яка знаходилася у користуванні вчителів цих шкіл [16]. Та й без матеріальної допомоги земства, за виразом одного вчителя, «витрачені на нас кошти на слухання курсів пропали», тому що забезпечити школи посадочним матеріалом, інструментом і землею було надзвичайно важко [17]. Для вирішення «земельного» питання Міністерство народної освіти ще у 1897 р. видало закон про надання сільським початковим школам ділянок з державного земельного фонду [18], а у 1906 році були розроблені «Правила об отводе сельским начальным училищам земельных от казны участков», які говорили про безкоштовне забезпечення шкіл посадочним матеріалом і сільсько-господарським інструментом та складений рекомендований перелік необхідного обладнання для рукодільних класів [19].

Загалом початкових шкіл, в яких викладалося садівництво з городництвом, ремеслом та рукоділлям, було порівняно небагато – 113, або ж біля четвертої частини усіх шкіл. Ця цифра складала в Тираспольському повіті 17,9% та 28% – в Ананьївському [20]. Для проведення занять з рукоділля була розроблена спеціальна навчальна програма. Ремісничі відділення мало Миколаївське училище імені Жуковського, Погорілівська школа та інші [21]. Гласний Миколаївської міської думи С.І. Гайдученко (1914 р.) пропонував міській училищній комісії впровадити у міських школах вивчення бджільництва, посилюючись на вдаль розташування міста, наявність великої кількості садів і городів. За пропозицією гласного в школах повинні були створюватися показові пасіки [22].

Викладання необов'язкових предметів у школах Херсонської губернії розподілялося нерівномірно. Рукоділля, садівництво та городництво зустрічалося в усіх повітах. Найбільш характерним це було для Єлисаветградського, Олександрійського, Херсонського та Одеського повітів. Наприклад, в Олександрійському повіті викладання рукоділля полягало у навчанні шити, вишивати, плести, виготовляти паперові квіти. У цілому в Херсонській губернії рукоділля викладалось у 109 земських школах, садівництво та городництво – 43-х, шовківництво, бджільництво, ручна праця та столярна справа – 23-х, тобто охоплювало 75,5% земських шкіл [23].

У той же час кількість учнів у ремісничих класах була незначною. Так, в 11 Єлисаветградських міських школах у 1914 р. з 2606 учнів лише 98 дівчаток і 197 хлопчиків навчалися у рукодільних, ремісничих і живописно-малярних класах [24]. У спеціально створених 2-х ремісничих класах навчалося 40 дітей для яких Єлисаветградською міською управою було придбано спеціальне обладнання серед якого було 6 ручних швейних машинок, 10 столів для розкрою і пошиття, 4 манекени, 2 дзеркала, 2 шафи для зберігання готової продукції, 6 прасок, 6 ножиців, апарат для отворів, нитки тощо [25]. Про ручну працю відомо, що в Олександрійському повіті в 3-х школах ручну працю вивчали 64 учні, Херсонському – у 42 школах; садівництвом та городництвом в Олександрійському повіті займалося 50 учнів однієї із шкіл, а в Єлисаветградському шкільні садочки були при 75 школах; у Херсонському повіті шкільні сади існували при 10 школах, Ананьївському – 11. Вироби учнів продавалися й окремі з них коштували понад 7 руб. За цю роботу вчителі отримували 20 руб. винагороди та 10 руб. на придбання матеріалів [26].

У церковнопарафіяльних школах губернії теж вивчалися навчальні предмети професійного напрямку. Ремісничі заняття з токарної справи проводилися в Новоукраїнській школі Єлисаветградського повіту, палітурним роботам, пошиттю та ремонту взуття вчили в Гладківській церковно-парафіяльній школі міста Одеси [27]. У

Братській школі діти навчалися столярній і палітурній справі, у Парканській Тираспольського повіту і Мігейській Єлисаветградського – шовківництву. Але найбільш поширеним було рукоділля, яке викладалося в переважній більшості шкіл церковного відомства, зокрема в Куртівській школі Одеського повіту, Михайлівській Херсонського, Різдово-Богородицькій міста Миколаєва, Акмечетській Ананьївського повіту та багатьох інших школах [28].

Херсонська єпархія та її повітові відділення клопотали перед місцевою владою, приватними особами про виділення церковним школам земельних ділянок під сад і город. І це питання вдалося частково вирішити. У Новопавлівській, Новобузькій, Миколаївській 2-й (при монастирі) школах Херсонського повіту учні під керівництвом вчителів займалися садівництвом і городництвом. Діти Вавилівської, Новобузької, Олександроневської і Петропавлівської шкіл займалися посадкою дерев і наглядом за ними на церковних земельних ділянках. У Новогеоргіївській школі Ананьївського повіту був великий фруктовий сад. У Єлисаветградському повіті земельні ділянки були при 13, Олександрійському – при 6 школах [29]. І вже у 1900 році земельні ділянки мали 200 церковнопарафіяльних шкіл, але вони були незначних розмірів [30]. Зауважимо, що ремісничі школи особливою популярністю серед народу не користувалися. На думку селян, заняття у ремісничих класах відволікало молодь від землеробства. До того ж представники інтелігенції наголошували, що заняття ремісничою справою не сприяє основній задачі школи – вчити дітей грамоті [31].

Таким чином, земські, міністерські, церковні школи, незважаючи на відсутність підготовлених кадрів, слабке матеріальне і методичне забезпечення навчального процесу з ремісничих дисциплін, намагалися проводити початкову професійну підготовку учнів, прищепити їм навички елементарної ручної праці, привчали дітей до праці, що було позитивним явищем у діяльності початкових навчальних закладів другої половини XIX – початку XX ст. й є корисним для вивчення та використання певного досвіду в організації трудового

виховання школярів сучасної школи.

ЛІТЕРАТУРА

1. Краткий обзор начального народного образования в Херсонской губернии за 1899 и 1900 годы. – Херсон, 1903. – С.15.
2. О церковном пении в народных школах // Циркуляр по управлению Одесским учебным округом. – 1866. – №5 (май). – Одесса, 1866. – С.174.
3. Относительно порядка разрешения на открытие как отдельных ремесленных классов при учебных заведениях Министерства народного просвещения // Циркуляр по управлению Одесским учебным округом. – 1869. – №10 (октябрь). – Одесса, 1869. – С.240.
4. Методика ручного труда по системе Соломона // Циркуляр по управлению Одесским учебным округом. – 1889. – №9 (сентябрь). – Одесса, 1889. – С.85.
5. Министерские распоряжения. Курс ручного труда // Циркуляр по управлению Одесским учебным округом. – 1872. – №1 (январь). – Одесса, 1872. – С.23.
6. Горбунов-Посадов И. План занятий в начальной школе, выработанный на основании программ американских школ. – М.; 1911. – С.11.
7. Рождественский С.В. Исторический обзор деятельности Министерства народного просвещения. 1802-1902 / Изд. Министерства народного просвещения. – СПб, 1902. – С.651; Правила о церковно-приходских школах // Циркуляр по управлению Одесским учебным округом. – 1884. – №7 (июль). – Одесса, 1884. – С.658.
8. Державний архів Кіровоградської області (далі – ДАКО), ф.78, оп.1, оп.4, спр.866, арк.12.
9. Об обращении внимания земств на пользу открытия курсов садоводства и огородничества для учителей, а равно устройства при школах садов и огородов // Циркуляр по управлению Одесским учебным округом. – 1892. – №3 (март). – Одесса, 1892. – С.139; Официальные известия // Циркуляр по управлению Одесским учебным округом. – 1892. – №7 (июль). – Одесса, 1892. – С.341.
10. Державний архів Миколаївської області (далі – ДАМО), ф.78, оп.4, спр.791, арк.12.
11. Официальные известия // Циркуляр по управлению Одесским учебным округом. – 1891. – №9 (сентябрь). – Одесса, 1891. – С.456; Народное образование в Херсонской губернии за 1894 год. – Херсон, 1894. – С.11-12; ДАМО, ф.125, оп.1, спр.3, арк.88.
12. Народное образование в Херсонской губернии за 1894 год. – Херсон, 1894. – С.11.
13. Директорам народных училищ о выписке для училищ журнала «Плодоводство» // Циркуляр по управлению Одесским учебным округом. – 1894. – №2 (февраль). – Одесса, 1894. – С.90.
14. О введении в курс Херсонской учительской семинарии преподавания отдельных отраслей сельского хозяйства // Циркуляр по управлению

Одесским учебными округом. – 1905. – №9 (сентябрь). – Одесса, 1905. – С.520.

15. ДАКО, ф.78, оп.4, спр.801, арк.12-15.

16. Народное образование в Херсонской губернии за 1892 год. – Херсон, 1894. – С.30.

17. Народное образование в Херсонской губернии за 1894 год. – Херсон, 1894. – С.13.

18. Рождественский С.В. Вказ. праця. – С.651.

19. Чарналуцкий В. Настольная книга по народному образованию. – Т.IV.– СПб.: Изд. тов-ва «Знание», 1911. – С.76, 82; ДАКО, ф.78, оп.4, спр.866, арк.5.

20. Отчёт о состоянии народных училищ в Херсонской губернии в 1895 году // Сборник Херсонского земства. – 1896. – №3 (март). – Херсон, 1896. – С.149.

21. Адрес-календарь Николаевского градоначальства на 1913 год. / Изд. Канцелярии Николаевского градоначальника. – Николаев, 1913. – С.70.

22. ДАМО, ф.216, оп.1, спр.3996, арк.1.

23. Краткий обзор начального народного образования в Херсонской губернии за 1899 и 1900 годы. – Херсон. 1903. – С. 50.

24. ДАКО, ф.78, оп.1, спр.968, арк.65.

25. ДАКО, ф.78, оп.4, спр.866, арк.5.

26. Краткий обзор начального народного образования в Херсонской губернии за 1899 и 1900 годы. – Херсон, 1903. – С.51.

27. Отчёт о состоянии церковно-приходских школ и школ грамоты Херсонской епархии в 1894–1895 учебном году. – Одесса, 1896. – С.44, 45.

28. Херсонские епархиальные ведомости. – 1901. – №22 (15 ноября). – С.866-868.

29. Отчёт о состоянии церковно-приходских школ и школ грамоты Херсонской епархии в 1894–1895 учебном году. – Одесса, 1896. – С.44, 45.

30. Херсонские епархиальные ведомости. – 1901. – №22 (15 ноября). – С.864.

31. Рождественский С.В. Вказ. праця. – С.659; Правила о церковно-приходских школах // Циркуляр по управлению Одесским учебным округом. – 1884. – №7 (июль). – Одесса, 1884. – С.658.

Микола Мінц *Ремісничче навчання у початкових школах Херсонської губернії (1861-1917 рр.)*

У статті розглядається питання розвитку ремісничого навчання у початкових школах Херсонської губернії у другій половині XIX – на початку XX ст.

Ключові слова: *початкові народні училища, ремісничче навчання, трудове виховання, початкова освіта, Південь України, Херсонська губернія.*

Николай Минц *Ремесленное обучение в начальных школах Херсонской губернии (1861-1917 гг.)*

В статье рассматривается вопрос развития ремесленного обучения в начальных школах Херсонской губернии во второй половине XIX – в начале XX ст.

Ключевые слова: *начальные народные училища, ремесленное обучение, трудовое воспитание, начальное образование, Юг Украины, Херсонская губерния.*

Mykola Minz *Craft training in elementary schools of the Kherson province (1861-1917)*

The article considers the development of professional education in elementary schools of Kherson Hubernia in the second half of the XIXth – beginning of the XXth century.

Key words: *elementary public schools, trade training, working education, elementary education, South of Ukraine, Kherson province.*

Рецензенти:

Шкварець В.П. – д.і.н., професор

Морозова О.С. – к.і.н., доцент

Надійшла до редакції 1.07.2008